

КОБА В. Б.

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 343. 98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.54>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

У науковій статті наголошено, що вчинення шахрайства у сфері е-комерції характеризується багатьма аспектами, і здебільшого без використання спеціальних знань взагалі неможливо довести вину шахрая. Здійснено аналіз юридичної літератури, на підставі чого зроблено висновок про тривалі дискусії з приводу визначення змісту терміну «спеціальні знання».

Наголошено, що специфіка використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства, у тому числі й у сфері е-комерції, залежить від способу їх вчинення. Розглянуто питання доцільності застосування спеціальних знань і навичок фахівців та експертів під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції. Визначено основні форми використання спеціальних знань, зокрема, до найбільш поширених форм використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції можна віднести наступні: використання консультативної допомоги спеціаліста; участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; призначення і проведення судових експертиз. Окреслено перелік експертиз, які мають бути проведені під час розслідування таких кримінальних правопорушень, зокрема: а) технічна експертиза документів; б) почеркознавча експертиза; в) трасологічна експертиза; комп'ютерно-технічна експертиза та ін.

У статті зазначено, що під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції, залежно від способу вчинення посягань (шахрайських дій) слід залучати спеціалістів у вузьких галузях, нерідко групи фахівців відділів криміналістичного забезпечення Слідчих управлінь Національної поліції України, експертних та інших установ, зокрема, в галузі криміналістичного документознавства, ІТ-технологій та ін.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, експертиза, е-комерція, кримінальні правопорушення, розслідування, шахрайство, Інтернет, організовані злочинні групи.

Koba V. B. Theoretical and praxeological aspects of the use of special knowledge during the investigation of frauds in the sphere of e-commerce

The question of the feasibility of using special knowledge and skills of specialists and experts during the investigation of fraud in the field of e-commerce was considered. It is emphasized that committing fraud in the field of e-commerce is characterized by many aspects, and in most cases, without the use of special knowledge, it is impossible to prove the fraudster's guilt. In view of this, the specified study of the specified issue is quite relevant.

It is noted that scientists put different substantive components in the definition of the concept of «special knowledge». However, the unity of opinion lies in the fact that they all base this term on scientific, technical and practical knowledge acquired as a result of professional training by a certain person, which is important for

establishing the objective truth in the proceedings. Forms of using special knowledge did not remain without the attention of scientists.

The main forms of using special knowledge are defined. The most common forms of using special knowledge during the investigation of fraud in the field of Internet commerce include the following: the use of specialist advisory assistance; appointing and conducting forensic examinations; participation of a specialist in conducting investigative (search) actions.

Special attention is paid to the participation of a specialist during procedural actions. A list of examinations that must be conducted during the investigation of such criminal offenses is provided.

The article indicates that during the investigation of fraud in the e-commerce sector, special knowledge in various forms is used as a tool for producing evidence. Depending on the method of committing encroachment (shahrai actions), it is necessary to obtain specialists from high school authorities, often groups of fakhivts of criminal security departments of the National Security Directorate іції України, expert and other installations, in the field of forensic documentation, IT technology and so on.

Key words: *special knowledge, specialist, expertise, e-commerce, criminal offenses, fraud, Internet, organized criminal groups.*

Постановка проблеми. Під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції, виникає необхідність у залученні до процесу розслідування фахівців з інших галузей знань. Участь таких спеціалістів значно розширює практичні можливості слідчого у виявленні, закріпленні і дослідженні джерел доказової інформації. Спеціальні знання спеціаліста – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної і практичної діяльності, котру набувають спеціалісти в результаті навчання й досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок в процесуальній або непроцесуальній формі з метою збирання (формування), дослідження, оцінки доказів, встановлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних й тактичних рішень у кримінальному судочинстві [1, с. 65]. Вчинення шахрайства у сфері інтернет-комерції характеризується багатьма аспектами, і здебільшого без використання спеціальних знань взагалі неможливо довести вину шахрая. З огляду на це, дослідження означеного питання є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми вказує на те, що основоположними роботами в напрямку використання спеціальних знань слід вважати наукові праці: Н.І. Клименко, В.С. Кузьмичова, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук’янчикова, І.В. Пирога, М.В. Салтевського, М.Я. Сегає, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського, П.В. Цимбала та інших учених. Проте, не принижуючи досягнень видатних науковців, зауважимо, що наукових досліджень, які відображають специфіку використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції, розглянуто не було, що зумовило необхідність додаткового дослідження з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою статті є аналіз наукових підходів до поняття та структури використання спеціальних знань, а також визначення основних їх форм при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції.

Основний зміст. При розслідуванні будь-яких кримінальних правопорушень використовуються спеціальні знання у різних видах та формах. Специфіка спеціальних знань при розслідуванні шахрайства залежить від способу їх вчинення. На законодавчому рівні не передбачено визначення поняття спеціальних знань та їх форм. У криміналістичній літературі теж не існує єдиної точки зору у цьому питанні, але зазначено, що форми використання спеціальних знань під час досудового слідства є значно ширшими за ті, що передбачені у Законі. Науковці звертають увагу на структуру, суть, мету використання спеціальних знань та їх використання на різних стадіях кримінального процесу в різних формах, класифікують за різними підставами [2, с. 44].

Аналіз юридичної літератури свідчить про тривалі дискусії з приводу визначення змісту терміну «спеціальні знання». Так, вчені покладають різну змістовну складову у визначення поняття «спеціальні знання». Втім, єдність думок полягає у тому, що всі вони в основу даного терміну покладають наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання певною особою, що мають значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Не без уваги науковців залишилися й форми використання спеціальних знань. Зокрема, В.В. Тіщенко поділяє їх використання на наступні форми:

– безпосередні, тобто такі, що безпосередньо спрямовані на збирання й отримання доказів;

– опосередковані, тобто ті, що сприяють збиранню і оцінці доказів [3, с. 351].

Досить громіздку класифікацію форм застосування спеціальних знань, як на нашу думку, запропонував В.М. Ревака, до яких він відносить:

– дослідження (передекспертне, у тому числі ревізія, й експертне);

– техніко-прикладна форма (застосування спеціальних знань при провадженні процесуальних дій);

– оперативно-розшукова форма;

– знаковолінгвістична форма (переклад);

– консультаційна форма [4, с. 35].

Зі свого боку, Д.В. Пашнев стверджує, що форми використання спеціальних знань можуть бути диференційовані на обов'язкове і факультативне залучення їх при проведенні процесуальних дій. Окрім того, процесуальні форми використання спеціальних знань поділяються за характером дій, при проведенні яких вони застосовуються, на ті, що використовуються при проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Непроцесуальні форми застосування спеціальних знань можуть бути розділені за ознаками сфери використання і суб'єкта їх застосування [5, с. 89].

Цікавим є підхід щодо розподілу форм використання спеціальних знань за суб'єктами. Автором такого підходу є В.К. Лисиченко, який відносить до них: використання спеціальних знань слідчим і особою, що провадить дізнання; використання спеціальних знань спеціалістом під час провадження слідчих (розшукових) дій; використання спеціальних знань експертом [6, с. 24].

З цього видно, що більшість учених виділяє серед форм використання спеціальних знань як ті, що мають прояв у процесуальній, такі в не процесуальній формі.

Водночас у науковій літературі висловлюються полярні точки зору стосовно неприпустимості виділяти процесуальну і непроцесуальну форми використання спеціальних знань. Одні вчені стверджують, що непроцесуальна форма не може існувати априорі і використовуватися при встановленні істини у кримінальному провадженні, адже розслідування кримінальних правопорушень є кримінально-процесуальною діяльністю, а тому використання спеціальних знань, яке не передбачене кримінально-процесуальним законодавством виходить за межі дії кримінального процесу. Інші ж стверджують, що законодавчо просто неможливо охопити усі випадки застосування спеціальних знань, а тому головним є те, щоб вони не суперечили кримінально-процесуальним нормам. Натомість, більшість вчених приєднується до другої точки зору, адже реалізація непроцесуальних форм використання спеціальних знань має на меті не набути однакового доказового значення з процесуальним використанням, а прагне створити умови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування [7, с. 191].

У контексті даної проблематики слід погодитися з Т.О. Калюгою, яка наголошує, що за кримінальним процесуальним законодавством використання спеціальних знань і проявляється у залученні спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) діях і при призначенні та проведенні судової експертизи. Між тим, реальні потреби та напрямки застосування спеціальних знань у стадії досудового розслідування є набагато ширшими і більшість авторів допускають використання спеціальних знань у практиці розслідування як у процесуальних, так і непроцесуальних формах [8, с. 184].

Досліджуючи питання щодо використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства, Г.С. Бідняк дійшла висновку, що для сучасних шахраїв характерне використання як традиційних прийомів, пристосованих до нових соціальних умов, так і нових, раніше невідомих. Так, залежно від способу вчинення шахрайства доцільними є такі форми використання спеціальних знань: призначення судових експертів; довідково-консультаційна діяльність; ревізії та перевірка за обліками; залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; допит експерта; присутність слідчого при проведенні експертизи [9, с. 86].

Як показали наші дослідження, до найбільш поширених форм використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції, можна віднести наступні:

- використання консультативної допомоги спеціаліста;
- призначення і проведення судових експертів;
- участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Втім, вагомого значення набуває така форма, як участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій. Участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій у провадженнях даної категорії найбільш поширена при проведенні: обшуків, тимчасового доступу до речей та документів, знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних систем, допиті, огляді документів, відібранні зразків підпису та почерку для почеркознавчого дослідження, призначенні експертів та ін. Особливого значення під час зазначених процесуальних дій набуває професійна робота спеціалістів з документами, які у даному випадку бувають як паперового типу, так і електронного. Спеціалісти документознавці під час огляду паперових документів звертають увагу не тільки на загальні ознаки, як необхідний формат документу, папір, наявність певних реквізитів (дати, підписів, відбитків печаток та штампів), а і на приватні ознаки, які вказують на внесення змін у початковий зміст документу чи повну підробку. В залежності від способу посягань можлива необхідність залучення і спеціалістів-економістів, які звертають увагу на змістовну складову цих документів [10].

Аналізуючи способи учинення шахрайських посягань в умовах сучасності, зрозуміло, що у більшості випадків неможливо уникнути використання комп'ютерної техніки. Так, низка способів учинення шахрайства залишає відповідну слідову картину у вигляді віртуальних, комп'ютерних, електронних, цифрових слідів. І, незважаючи на те, що вчені остаточно не визначилися із загальноприйнятою назвою цих слідів, для професійної роботи з ними у вигляді пошуку, виявлення, вилучення та дослідження у якості спеціалістів залучають фахівців управління боротьби з кіберзлочинністю, судових експертів Експертної служби МВС України. Спеціаліст надає допомогу під час огляду web-сторінок та web-сайтів, акаунтів користувачів у соціальних мережах з подальшим зберіганням та роздрукуванням скріншоту із криміналістично значимою інформацією. Огляд web-сторінки, на якій розміщено сайт певної фірми, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності певних суб'єктів, які мають відношення до події кримінального правопорушення, а також зафіксувати IP-адресу комп'ютерного обладнання, з якого здійснювалось управління web-сайтом та визначити Інтернет-провайдера, який надавав доступ до web-сайту [11, с. 65; 12].

Роль спеціаліста простежується й під час огляду документів на електронних носіях, а також комп'ютері, під час якого може проводитися фотографування або відеозапис зображення на екрані дисплея. Під час огляду комп'ютера спеціаліст допомагає: зупинити програми й зафіксувати в протоколі результати своїх дій, відобразити зміни, що відбулися на комп'ютері; визначити наявність у комп'ютера зовнішніх пристроїв-накопичувачів інформації на твердих магнітних дисках (вінчестері), відобразити в протоколі й на схемі, яка до нього додається, місцезнаходження комп'ютера і його периферійних пристроїв (принтера, модема, клавіатури, монітора); відобразити у протоколі призначення кожного пристрою, назву, серійний номер, комплектацію (наявність і тип дисководів, мережних карт), наявність з'єднання з локальною обчислювальною мережею й (або) мережами телекомунікації, стан пристроїв (цілі або зі слідами зламу); точно описати порядок з'єднання між собою зазна-

чених пристроїв, за необхідності зазначити сполучні кабелі й порти їхнього підключення, після чого від'єднати пристрої від комп'ютера [13, с. 96].

Специфіка шахрайства зумовлює необхідність у отриманні певної інформації консультативного характеру (як у письмовій, так і усній формах) про порядок укладання угод, права та обов'язки учасників цивільних правовідносин, особливості правового регулювання вказаної сфери правовідносин; наданні інформації про функціонування та призначення електронних реєстрів щодо здійснення правочинів та допомоги у правильному здійсненні доступу до реєстрів, ув яких зафіксовані незаконні дії осіб при укладанні правочинів; наданні інформації про функціонування та призначення облікових, реєстраційних, довідкових, звітних паперових документів у паперовому вигляді, в яких відображаються дії щодо здійснення правочину щодо нерухомого майна громадян, та отримання доступу до таких документів; допомогу у правильному визначенні переліку документів, інших речових доказів, які необхідно вилучити під час обшуку, тимчасового доступу до речей та документів тощо. Крім того, в нагоді стане отримання професійної допомоги при оцінюванні висновку експерта, вивченні змістовної частини документів, а також при перевірці певної інформації за обліками криміналістичного та іншого призначення [14].

Натомість, серед всього спектру можливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях особливе місце займає проведення експертиз. Відповідно до КПК України процесуальний порядок їх призначення віднесено до проведення слідчих (розшукових) дій. Експертизи проводяться конкретною особою – експертом. Але можуть призначатися як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. При розслідуванні кримінальних правопорушень проводяться різноманітні експертизи з огляду на конкретну ситуацію. Тому їх дослідження є надзвичайно важливим для надання рекомендацій щодо їх призначення працівникам правоохоронних органів [15, с. 231].

Як показали матеріали кримінального провадження щодо шахрайства у сфері е-комерції, найчастіше призначаються такі експертизи: а) технічна експертиза документів; б) почеркознавча експертиза; в) трасологічна експертиза; комп'ютерно-технічна експертиза та ін.

Висновки. Враховуючи викладене, необхідно відмітити, що під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції використання спеціальних знань у різноманітних формах є вагомим інструментом для здобуття доказів. Залежно від способу вчинення посягань (шахрайських дій) слід залучати спеціалістів у вузьких галузях, нерідко групи фахівців відділів криміналістичного забезпечення Слідчих управлінь Національної поліції України, експертних та інших установ, зокрема, в галузі криміналістичного документознавства, ІТ-технологій та ін.

Література:

1. Тіщенко В.В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листоп. 2013 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349-353.
2. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 214 с.
3. Пашнєв Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС. Київ, 2007. 228 с.
4. Лисиченко В.К. Криміналістична техніка. Київ: «Вища школа», 1973. 512 с.
5. Бишевець О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 187-191.
6. Калюга Т.О. Особливості участі спеціаліста в огляді документів під час розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 16 трав. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 182-186.

7. Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018. 254 с.
8. Березняк В.С. Основні напрями використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 183-188.
9. Павлова Н.В. Роль спеціаліста у технічному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. *Кибербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22 листоп. 2019 р.). Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 64-65.
10. Гукова І.А. Криміналістична характеристика та особливості розслідування шахрайства у сфері надання послуг із працевлаштування : дис. док-ра філос. (081 – Право). Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 253 с.
11. Криушенко Л.І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39 (2). С. 94-99.
12. Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. канд., юрид. наук / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018. 240 с.
13. Антонюк О.А. Проблемні аспекти призначення експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 231-236.

